

2. Иезуитова Л.А. Творчество Леонида Андреева (1892 – 1906). / Л.А.Иезуитова.– Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1976.
3. Кучеровский Н.И. И. Бунин и его проза. / Н.И. Кучеровский. – Тула: Приокское кн. изд-во, 1980. – 506 с.
4. Леонтьев А.А. Восприятие текста как психологический процесс / А.А.Леонтьев // Психолингвистическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия. – Киев: Вища школа, 1979. – С. 18-89.
5. Плевако Ф.Н. Избранные речи. / Ф.Н. Плевако. – Тула: Автограф, 2000.
6. Толстой Л.Н. Собрание сочинений: в 14-ти т. – Т. 13. Воскресение / Л.Н.Толстой. – М.: Гос. изд-во художественной литературы, 1953. – 464 с.

УДК 811.161.2

КОНЦЕПТ-ОБРАЗ ПІСНЯ ЯК РЕПРЕЗЕНТАТОР КОНЦЕПТУ ЛЮДИНА В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ М.СТЕЛЬМАХА

Анна Пікалова
(Харків, Україна)

Статтю присвячено аналізу концепт-образу “пісня” в поезії М.Стельмаха. В роботі з’ясовано особливості репрезентації концепт-образу “пісня” в поетичній концептосфері автора.

Ключові слова: *концепт, художній концепт, поетичне мовлення, поетична картина світу, концептосфера.*

Стаття посвящена аналізу концепт-образу “песня” в поэзии М.Стельмаха. В работе прослеживаются особенности репрезентации концепт-образу “песня” в поэтической концептосфере автора.

Ключевые слова: *концепт, художественный концепт, поэтическая речь, поэтическая картина мира, концептосфера.*

The article is devoted to the analysis of the concept-image “song” in the poetic speech of M.Stelmah. The peculiarities of the representation of the concept-images “song” in the poetic conceptsphere of the author.

Key words: *concept, concept-image, poetic speech, the poetic pictures of the world, conceptsphere.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. У науці існує численна кількість визначень поняття «концепт», проте жодне не є таким, що задовольнило б науковців різних напрямів. Концепти є компонентами свідомості й знань про світ, вони є предметом вивчення філософії, психології, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та інших гуманітарних наук.

У сучасному мовознавстві концепти досліджують передусім такі зарубіжні й українські науковці, як М.Алефіренко, Ю.Апресян, Н.Арутюнова, В.Карасик, Т.Космеда, О.Кубрякова, О.Левченко, Л.Лисиченко, Д.Лихачов, З.Попова, О. Селіванова, І.Слишкін, Ю.Степанов, Й.Стернін, Р.Фрумкіна та ін.

Спільним для усіх підходів у визначенні концепту є твердження про

безперечний зв'язок мови й культури, розбіжності зумовлені різним баченням ролі мови у формуванні концепту.

Науковці виходять з лінгвокультурної природи концепту, тоді сам концепт стає виразником ідіостилі письменника. Звідси очевидно, що наслідки й способи концептуалізації світу кожного письменника, зокрема й М.Стельмаха, відображаються в його творах.

Людина, набуваючи досвіду та знань, трансформує їх у конкретні концепти, які логічно поєднуються логічно й утворюють концептуальну систему; людина безперервно її конструє, модифікує й уточнює.

Проблема художнього концепту, як доводять учені, тісно пов'язана з проблемою художнього слова, символу в мистецтві. У художньому тексті конвенційне значення концепту деформується, видозмінюється під впливом особистісних інтерпретацій. Саме так створюється художній концепт, або концепт-образ, який можна вважати продовженням концепту пізнавального.

Узагальнивши існуючі напрацювання щодо теорії дослідження концептів-образів, можна констатувати, що відмінність художнього концепту від пізнавального полягає, по-перше, у тому, що він базується на асоціаціях; по-друге, художній концепт містить не лише потенцію до розкриття образу, але й різноманітні емотивні смисли; по-третє, він тяжіє до образів і містить їх у собі. Художні концепти, перебувають у відношеннях взаємозумовленості, складають у сукупності поетичну картину світу окремого автора.

У зв'язку з цим набуває **актуальності** дослідження концептосфер окремих митців слова, до яких належить М.Стельмах.

Мета статті – простежити концепт-образ *пісня*, який є одним із репрезентаторів концепту *людина* в поезії М.Стельмаха в межах його поетичної концептуальної сфери.

Виклад основного матеріалу. Поетичну творчість М.Стельмаха розглядаємо в проєкції на специфіку відображення концепту *людина*, кваліфікуємо його як мегаконцепт творчості поета, тобто концепт з найбільш місткою інформацією у межах стельмахівського поетичного тексту, його концептосфери. Цей концепт є ядром концептосфери митця. Мегаконцепт *людина* у поезії М.Стельмаха став епіцентром, на який скерована його інтелектуальна та емоційна активність, став базою усієї концептосфери автора. Можна констатувати, що антропоцентризм – найбільш виразна ознака ідіостилі поета.

У вірші «Рідня» [4, с. 14] актуалізується концепт *пісня*, який, за М.Стельмахом, також входить у концептосферу *людина*. Сам поет визнає: «*Можє, тим без пісні я не можу працювати, жити навіть дня, що округ земля моя хороша, а на ній – моя рідня!*» [4, с.14]. Названий концепт-образ письменник виокремив як особливо важливий у поезії «Ще пісня у серці...» [4, с.107], де поєднав його з важливим для людини концептом *серце*. Якщо згадати, що відповідно до своєї світоглядної концепції М.Стельмах стрижневим образом власної поезії вважає *людину-землероба*, то цілком зрозуміло, чому концепт *пісня* ототожнюється з концептом *зерно* («*ще пісня у серці, мов зерно в ріллі*»), тобто з тим, що є *найбільш цінним, дорогим і близьким* для землероба. *Пісня* супроводжує людину у житті: вона була поруч й у тяжкі роки війни («*вона із тобою ходила в бой*»), *пісня* виконує найголовнішу місію у житті людини, слугує тому, «*щоб помисли чисті, правдиві твої зійшли на погожих ланах*

Придніпров'я». Пісня, крім зазначених, містить ще й такі смисли, як *чистота і правдивість*. Вона супроводжує в житті справжнього *господаря землі* («Ще пісня у серці, мов зерно в ріллі..., а ти вже господарем ідеши по землі»). Якщо людина з піснею, то «краю немає... врожаюю» [4, с.107].

Концепт *пісня* поет систематично відтворює в своїх віршах, розширюючи та вдосконалюючи його («Тесля», «Римар» та ін.). У вірші «Тесля» [4, с. 15-16] з'являється концепт-образ *пісні*, що в усі часи, в щасті та в неволі супроводжує українця – ремісника, землероба, поета. Під час війни, коли сіяч на фронті, «коли жита димлять-палають в полі – вода жива всихає у річках, і на столі дрібок останній солі тремтить в густих окривджених сльозах. І у безводді смерть приходить риби», тоді «заливає-гасить пісню плач» (Вірш «Коли жита димлять-палають в полі») [4, с.56].

Пісня в М.Стельмаха поєднується з макроконцептом *природа*, рослинним і тваринним світом, як «*тужлива пісня журавля*» [4, с.66], набуває конкретних ознак, порівн.: «*пісня прозора*» [4, с.73], ототожнюється з діяльністю видатних поетів, наприклад «*спів Кобзаря*» [4, с.73] тощо. *Пісня* близька передусім самому поету, порівн.: «*Чого я схвильований знову іду, мов сіяч, навесні? Бо зіткане серце з любові роняє на землю пісні*» («І знову усе по-новому...» [4, с.116]), «*Отут би й пісню обірвати, і не топтати ряс в лісах*» («Минаєм фронт в холодну ніч» [4, с.67–68]). Концепт *обірвана пісня* вдало доповнює концепт *ряс*. *Топтання ряс* символізує життя, порівн.: *Топчу, топчу ряс* [5, с.53], а також фразеологізм *відтоптати ряс* – «наблизитися до смерті; нажитися» [6, с.483], *пустити ряс топтати кого* – «подарувати життя кому-небудь, помилувати когось» [3, с.926].

Значимо, що Л.Козловська, досліджуючи концепт *пісня* в часовому вимірі української літератури, також зауважила вагомість цього концепту для художнього мислення М.Стельмаха як мовної особистості. Вона стверджує, що «структурно-функціональний підхід до аналізу концепту *пісня* дає змогу виявити слова-поняття, які входять до складу цього лексико-семантичного поля, оскільки його одиниці є найбільш частотними серед засобів введення народної пісні в текст творів» [1, с. 153] передусім саме М.Стельмаха, зокрема в його прозаїчних текстах названа авторка виявила кілька своєрідних «музичних» синонімів до опорної лексеми *пісня*, порівн.: «*І саме в цю хвилю від далекого, невидимого за вербами містка сумовитим зітханням прибилася дівоча пісня... Здавалося, це була навіть не пісня, а сама жіноча скорбота, яка встуди шукала і ніде не могла знайти своєї долі: «Шкода, мамцю, шкода Вишневого цвіту, Що розвіяв вітер По всім білим світу»* [1, с.154].

У вірші «Ми розійшлися, коли заграви...» [4, с.65–66], виокремлюючи із лексичного складу словосполучення «*тужлива пісня журавлина*», простежуємо репрезентацію душевних станів, ознак, дій, що ними мотивовані, – тужливий, порівн.: *А нам новим ввижалось все: / Щербатий місяць, крик гусей, // Тужлива пісня журавлина, / В далечині жовтавий дим – / Це, як ніколи, Батьківщино, / Ставало рідним, дорогим, / І ми, як соняшник, до неба, / Крізь фронт тягнулися до тебе»* [4, с.65–66].

Очевидно, є знаковим те, що представникам різних родів військ присвячені вірші-пісні, назви яких субстантивувалися, порівн.: «Артилерійська», «Чорноморська», «Застольна бойова», «Величальна», «Правофланговий», «Партизанська» та ін. В окремих випадках простежуємо цікаве явище подвійної

субстантивзації, порівн.: «Застольна бойова». Як бачимо, субстантивация прикметників відбувається за рахунок опущення позначуваного слова («пісня»), тобто ця субстантивация має еліптичний характер. Експліцитно «нульова» присутність слова «пісня» тут чітко простежується. Цей морфолого-синтаксичний неморфологічний спосіб творення іменників у поетичному тексті підвищує їхню виразність, указує на «близькість» концепту *пісня* людині, підсилює аксіологічну семантику цих предметно-ознакових слів. Специфіку предметно-ознакових слів докладно описала Т.Космеда [2].

У циклі «Соняшник» є вірш «Древлянський ліс вкарбовано у просинь...» [4, с.56], у тексті якого з'являється негативна емоційна оцінка дій лісорубів, які рубають дерева: «*змиваю гасом я живицю, що вкріла вигнуту пилу, і знову пилка до зірничі з шипінням тягне пісню злу...*». Концепту-образу *пісні* у М.Стельмаха практично завжди властива позитивна оцінка, але у випадку, коли рубають дерева, вона *зла*, озвучена *шипінням*. Герою вірша не зовсім до вподоби робота лісоруба, бо після його роботи «*бір шумить, шумить, шумить. І сниться хлопцеві: Полісся встає в чаруючій красі і аж до сонця підвелися на зрубі зрочені ліси*».

У вірші «Україні» [4, с.97] письменник репрезентує синкретичний образ *рідної матері* і *матері-Вітчизни*, концептуалізуючи *почуття сина*, який звертається до неньки-України формою повсякденного звертання до рідної матері: «*Щоб ти піднімалася, мамо, у щасті. Коли ж мене куля зустріне в поході – не згину – розквітну в прозорому рясті, криницею стану в стелу золотому, пишицею ярою туго наллюся, явірком зросту біля нового дому, у пісні солдатській в поході озвуся*» («Україні») [4, с.53–54]. У цій поезії М.Стельмах зrealізує традиційний для фольклору прийом *перевтілення* героя, коли він ховається від переслідування, від ворога, як найбільш характерний для казки і влучно його застосовує. Так, герой може втілитися в «*пісні солдатській*».

У поезії «Прощай, хороший мій Андрію...» [4, с.65], піднімаючи дух свого брата Андрія, який був поранений так само, як і М.Стельмах, і, як наслідок, опинився в госпіталі, поет передає хлопцеві важливі для нього слова матері (вербалізується концепт *любов матері*), порівн.: «*Андрію, брате мій! Добра тобі вповні бажає мати, щоб солов'єм співав пісні у нашій вольній стороні. Хворіти, парубче, доволі – Рушать пора в військову путь...*» [4, с.65]. Знову з'являється рідний для українця концепт-образ *пісні* та містке слово-оцінка «добро».

Концепт-образ *пісні*, що постійно функціонує у поезії М.Стельмаха, також набуває стосовно матері смислового відтінку – *захист* («*І даліна озветься щедрістю пісень, що рідна мати слала в узголів'я*» («Куди не йду, чи спаття лягаю, чи встаю...»)) [4, с.63].

Концепт-образ *дівчини* своєрідно репрезентується і через концепт *пісня*, порівн.: «*Не для тебе пісня в лузі*», тобто «не для тебе ця дівчина» («Засівав зерном я ниву...») [4, с.163–164]. Весела вдача *дівчини, жінки* виявляється і в тому, що вони люблять співати, порівн.: дівча «*іде, співаючи*» («Поміж березами дівча іде») [4, с.151]. Концепт-образ *пісні* набуває смислів піснечності, любов до пісні, до співу є характерною ознакою української ментальності, тому логічно, що поет зrealізував цей концепт у своїй поезії, зокрема і характеризуючи *жінку*.

Погодимось з Н.Шумадюю, що саме «фольклорні, пісенні мотиви

допомагали письменникові створити глибоко народний образ жінки-трудівниці, матері-страдниці» [7, с.33].

У вірші «Друзям» [4, с. 70] майбутнє конкретизується в традиційній роботі *орача* («*Ще будемо, хлопці, орать перелogi і слухати пісню ласкаву зерна*»), де знову простежується концепт-образ *пісні*.

Проведене дослідження дозволяє зробити **висновок**, що концепт-образ *пісні* в поетичній концептосфері М.Стельмаха репрезентує такі смисли, як пісенність, любов до пісні, до співу, що є характерною ознакою української ментальності, тому логічно, що поет зреалізував цей концепт у своїй поезії, зокрема й характеризуючи *людину*.

Дослідженні концепту *пісня* (одного з базових концептів української ментальності) має подальші перспективи вивчення в проєкції на українське мовлення в цілому. Художньо-поетичний, художньо-мистецький аспект соціальної комунікації потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козловська Л.С. Концепт *пісня* у часовому вимірі української літератури / Л.С.Козловська // XII международная конференция по функциональной лингвистике «Функционализм как основа лингвистических исследований» : сборник научных докладов. – Ялта, 3-7 октября 2005 г. – Симферополь : «Доля», 2005. – С. 151–153.
2. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Т.А. Космеда. – Львів : ПАІС, 2006. – 328 с.
3. Словник української мови : В 11 т. [ред. кол. : І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
4. Стельмах М.П. / М.П.Стельмах.– К. : Дніпро, 1984. – (Твори : в 7 т.). – Т. 7. – 1984. – 647 с.
5. Українські приказки, прислів'я і таке інше / [укл. М. Номис]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
6. Фразеологічний словник української мови : у 2 т./ [уклад. : Г. М. Удовиченко та ін.]. – К. : Вища школа, 1984. – 384 с.
7. Шумада Н. Фольклор у романі Михайла Стельмаха «Кров людська – не водиця» / Н. Шумада // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 5. – С. 32–39.

УДК 821.161.2-1.09

ЗАСТАРІЛА ЛЕКСИКА ЯК СТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

Олеся Телсжкіна
(Харків, Україна)

У статті зроблено спробу проаналізувати застарілу лексику, вживану в поетичному мовленні Д.Павличка, визначено її семантичні групи та з'ясовано їх роль як стилістичного засобу в творах поета.

Ключові слова: поетичне мовлення, застаріла лексика, семантична група, стилістичний засіб.

В предлагаемой статье рассматриваются результаты исследования